

WSTĘP

W roku bieżącym mija osiemdziesiąta rocznica zamordowania w Markowej na Podkarpaciu rodziny Ulmów i ukrywanych przez nią Żydów z rodzin Goldmanów, Didnerów i Grünfeldów. Ze względu na heroizm tej rodziny oraz na jej niezwykle bohaterstwo, na mocy uchwały z 28 lipca 2023 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej rok 2024 ustanowił Rokiem Rodziny Ulmów. W uchwale wskazano, że są oni „w Polsce oraz poza jej granicami symbolem tych wszystkich, którzy oddali życie za pomoc Żydom prześladowanym przez Niemców”¹. Tematem przewodnim oddawanego do rąk czytelników numeru 5 czasopisma „Polish-Jewish Studies” jest problematyka pomocy udzielanej ludności żydowskiej w latach II wojny światowej, zarówno na terenie okupowanych ziem polskich, jak i innych obszarów Europy. Tom został podzielony na cztery działy: „Studia”, „Źródła”, „Recenzje/Polemiki” oraz „Kronika”.

Pierwszą grupę tekstów – dział „Studia” – stanowią artykuły odnoszące się do tematu przewodniego numeru w ujęciu komparatystycznym, historiograficznym

¹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 lipca 2023 r. w sprawie ustanowienia roku 2024 Rokiem Rodziny Ulmów (MP 2023, poz. 886).

i metodologicznym oraz psychologicznym. Dział rozpoczyna artykuł pt. *Kary za pomoc udzielaną Żydom w latach 1939–1945. Typologia i zarys niemieckich przepisów na wybranych obszarach okupowanej Europy. Rekonesans badawczy*, w którym Martyna Grądzka-Rejak wraz z Aleksandrą Namysło przedstawiły obecny stan wiedzy na temat konsekwencji grożących za udzielanie różnego rodzaju wsparcia Żydom w wybranych krajach okupowanych przez Rzeszę Niemiecką lub z nią współpracujących. W drugim artykule Alicja Gontarek i Tomasz Domański (*Ujęcia i modele badawcze zjawiska pomocy udzielanej Żydom przez Polaków na okupowanych ziemiach polskich. Przegląd stanowisk polskich i polsko-żydowskich historyków*) zwrócili uwagę na dominujący w dotychczasowej literaturze tzw. model konceptualny w badaniach nad problematyką pomocy udzielanej Żydom, polegający na prezentowaniu indywidualnych historii (pojedynczych opowieści lub ich zbiorów). Jednocześnie przedstawili postulat szerszego zastosowania modelu pokazującego to zagadnienie w sposób sprobematyzowany, co w przyszłości umożliwiłoby opracowanie syntezy historycznej. Natomiast trzeci tekst (*Czy to była trauma? Głos w sprawie psychologicznych kosztów ukrywania Żydów w czasie II wojny światowej*), autorstwa Wiesławy Sotwin, prezentuje spojrzenie na problematykę pomocy z punktu widzenia psychologa. Artykuł jest poświęcony tematyce zastosowania kategorii traumy w odniesieniu do osób, które udzielały schronienia Żydom. Autorka zwraca uwagę, że trauma tych, którzy nieśli pomoc ludności żydowskiej, jest w przestrzeni publicznej nieobecna, i wskazuje, że problem ten wciąż nie został społecznie przyswojony i uznany.

Do drugiej grupy tekstów tworzących ten dział należą prace, które można postrzegać jako próbę odpowiedzi na przedstawiony wcześniej postulat badawczy Domańskiego i Gontarek. Artykuły te zostały poświęcone różnym formom pomocy udzielanej ludności żydowskiej na wybranych obszarach okupowanych ziem polskich. Pierwszy tekst dotyczy dystryktu krakowskiego i koncentruje się na problematyce udzielania schronienia żydowskim dzieciom (*„W domu nazywaliśmy ją Hanką”. Z problematyki udzielania schronienia żydowskim dzieciom przez Polaków po tzw. aryjskiej stronie w dystrykcie krakowskim*). Roman Gieroń na podstawie losów kilkudziesięciu dzieci pokazuje charakter udzielonej im pomocy – odpowiada na pytanie, w jaki sposób docierały one do nowych opiekunów, oraz dokonuje charakterystyki warunków, w jakich przebywały. Autor uwzględnia

przy tym kontekst różnych wyzwań, problemów i zagrożeń, przed jakimi stawali w warunkach niemieckiej okupacji ci, którzy zdecydowali się udzielać długotrwałej pomocy. W kolejnym artykule przeczytamy o formach wsparcia niesionego Żydom znajdującym się w tzw. żydowskich dzielnicach założonych przez władze niemieckie na terenie przedwojennego województwa stanisławowskiego (*Indywidualna pomoc Żydom przebywającym w gettach na terenie przedwojennego województwa stanisławowskiego w latach okupacji niemieckiej (1941–1943)*). Tomasz Gonet, poza przybliżeniem okupacyjnych uwarunkowań analizowanego obszaru, podejmuje zarówno próbę opisu, jak i statystycznego zestawienia powyższego zjawiska. W ostatnim artykule z tej grupy Paweł Kornacki przedstawia różne działania pomocowe podejmowane na rzecz ludności żydowskiej w czasie niemieckiej okupacji na przykładzie przedwojennego powiatu łomżyńskiego (*Mieszkańcy przedwojennego powiatu łomżyńskiego z pomocą Żydom w okresie okupacji niemieckiej. Przyczynek do badań*).

Dział „Studia” zamykają teksty skupiające się na problematyce życia osadzonych w gettach Żydów oraz przyjmowanych przez nich strategiach przetrwania – należy dodać, że także w tych artykułach znajdujemy wątki odnoszące się do tematyki pomocowej. *Opór i walka o przetrwanie Żydów z Garbatki podczas okupacji niemieckiej* stały się przedmiotem badań Ryszarda Śmietanki-Kruszelnickiego. Natomiast Łukasz Połomski przedstawił *Codziennosc oraz warunki funkcjonowania ludności żydowskiej w getcie w Nowym Sączu w latach 1940–1942*. Teksty te poszerzają stan wiedzy na temat historii lokalnych żydowskich społeczności i ich zagłady w czasie II wojny światowej.

W dziale „Źródła” Kinga Czechowska zwraca uwagę na wciąż nierozpoznaną problematykę zaangażowania ludności polskiej wyznania ewangelickiego w pomaganiu Żydom. W artykule pt. *Polacy ewangelicy z pomocą Żydom. Dwa listy Celiny Reńskiej z d. Kaweckiej do Yad Vashem w sprawie pomocy udzielonej w Warszawie przez rodziny Szulców i Stechbartów* prezentuje dokumenty, które w jej zamierzeniu mają skłonić do dalszych badań nad tym zagadnieniem.

Kolejna część niniejszego numeru poświęcona jest recenzjom. Znajdujemy tutaj osiem tekstów. Przemysław Benken zrecenzował wydany w 2020 r. album opracowany przez Tomasza Głowińskiego, Daniela Koresia, Witolda Mędykowskiego oraz Jana Wiktora Sienkiewicza (*Z armii Andersa do armii Izraela. Drogi*

żydowskich żołnierzy Wojska Polskiego do niepodległego Izraela, Warszawa–Jeruzolima 2020). Prezentację i ocenę publikacji Ryszarda Tyndorfa poświęconej działaniom ratunkowym na rzecz Żydów prowadzonym przez Kościół katolicki i jego duchownych w okupowanej przez Niemców Polsce (*Wartime Rescue of Jews by the Polish Catholic Clergy. The Testimony of Survivors and Rescuers*, t. 1–2, Lublin 2023) przedstawiają w tym dziale w dwóch osobnych tekstach Piotr Briks i Limore Yagil. W kolejnym artykule Tomasz Domański przeprowadził analizę treści prezentowanych na wystawie pt. „Byli sąsiadami. Ludzkie wybory i zachowania w obliczu Zagłady” – ekspozycja ta została przygotowana przez Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie (United States Holocaust Memorial Museum) i była pokazywana w wielu polskich miastach i instytucjach. Następnie Adam Dziurok dzieli się swoimi refleksjami na temat publikacji Andrew Kornblutha (*Temida w służbie ideologii, narodu polskiego czy sprawiedliwości? Sądownictwo polskie wobec zbrodni na Żydach popełnionych w okresie II wojny światowej: Andrew Kornbluth, „The August Trials. The Holocaust and Postwar Justice in Poland”, Cambridge (MA) – London 2021*), a Alicja Gontarek recenzuje obszerne (liczące ponad tysiąc stron) wydawnictwo przygotowane przez Piotra Długoleckiego, które przedstawia materiały źródłowe na temat działalności polskiego rządu na uchodźstwie wobec ludności żydowskiej (*W obliczu Zagłady. Rząd RP na uchodźstwie wobec Żydów 1939–1945, Warszawa 2021*). Martyna Grądzka-Rejak zaś recenzuje publikację Andrzeja Żbikowskiego (*O nadziei, cierpieniu, bólu. Ludność cywilna w czasie powstania w getcie warszawskim, Warszawa 2023*) oraz zbiorową monografię poświęconą żydowskim kobietom, które walczyły podczas powstania w warszawskim getcie (*Kwestia charakteru. Bojowniczkę z getta warszawskiego, red. S. Chutnik, M. Sznajderman, Wołowiec–Warszawa 2023*).

Dział „Sprawozdania” składa się z trzech tekstów. Dwa z nich są kontynuacją – podjętej w poprzednim tomie „Polish-Jewish Studies” – tematyki związanej z opisem działań IPN dotyczących upamiętnienia ofiar akcji „Reinhardt”. Skalę tych inicjatyw przedstawił Tomasz Domański w tekście pt. *Niemiecka Akcja „Reinhardt” w działalności naukowej, edukacyjnej i memoratycznej Instytutu Pamięci Narodowej – sprawozdanie w związku z obchodami 80. rocznicy*, z kolei Paweł Kornacki szczegółowo zrelacjonował jedno z pierwszych ważnych wydarzeń naukowych, do jakich doszło w 2022 r. w związku z przypadającą wówczas

rocznicą rozpoczęcia zbrodniczej niemieckiej operacji (*Sprawozdanie z sympozjum naukowego „Aktion »Reinhardt« i zagłada polskich Żydów – w kręgu mechanizmów i sprawców”*, Warszawa, 9 marca 2022 roku). Artykuł Wojciecha Hanusa pt. „*Choć nawet w ludzkim rozumieniu doznali kaźni, nadzieja ich pełna jest nieśmiertelności*” (*Księga Mądrości 3,4*). *Sprawozdanie z działalności Instytutu Pamięci Narodowej w związku z uroczystą beatyfikacją Rodziny Ulmów* stanowi szczegółowy opis przedsięwzięć podejmowanych przez Instytut w związku z uroczystością, która odbyła się 10 września 2023 r. w Markowej na Podkarpaciu.

Roman Gieroń